

Gazdag István - Giordano Bruno

A tudomány mártírja, az egyház áldozata. 404 éve áldozták fel Giordano Brunót az obskurantizmus oltárán

antidogma.hu, cs, 2004/02/19

1600. február 17-én lépett fel Giordano Bruno a máglyára, kifejezetten a pápa parancsára, mert olyan korszakalkotó megérzése támadt, amely azóta az univerzum általános elméletévé vált, amikor egészen pontosan az alábbiakat vetette papírra: „Végtelen számú nap létezik és végtelen számú bolygó kering e napok körül, ahogy a hét planéta kering a mi Napunk körül. Élőlények lakják e világokat.” A zseniális olasz gondolkodó mártírjuma a szellem elleni összes bűn szimbóluma.

A később Giordanónak mondott Filippo Bruno 1548-ban született a Nápolyhoz közeli kisvárosban, Nolában, egy szegény nemesi családban. Tízévesen szülei Nápolyba küldték teológiát tanulni, mivel a reneszánszvégi Itáliában annak, aki érvényesülni akart, és nem volt nagyúr, kereskedő vagy művész, nem maradt más választása, mint az egyház, amely akkortájt teljes Giordano Bruno halála André Durand festményénGiordano Bruno halála André Durand festményénforrongásban volt és javában kínoztatott, égettetett és akasztatott egyháziakat és világiakat egyaránt az ateizmus, szkepticizmus vagy reformizmus legkisebb gyanújára. A pápa ezrével vettette tűzbe a könyveket is, amelyeknek tilos volt a másolásuk és nyomtatásuk. Az egyedüli kérdés, amelyről a gondolkodók morfondírozhattak, az üdvözülés kérdése volt – és az is csak nagyon szűk keretek közt. Mivel a természetről is azt tartották, hogy a Szentíráshoz igazodik, az egyedül megtűrt „tudomány” a teológia volt. Legfőképpen pedig senkinek sem volt szabad kérdésessé tenni a univerzum bibliai leírását, mely szerint a Föld egy lemez, a mennyei szféra közepébe helyezve, amelyen a Nap kering, és amelyre a Hold és a csillagok vannak szögezve. Az embert mint Isten egyedülálló teremtményét a teremtés középpontjában állónak vélték, ezért „mágikus tevékenységként” elítéltek minden olyan praktikát, amely rövidesen a tudomány alapjait fogja képezni: a tudás rendszerezését, a kísérletező módszert, az anyag átalakítását.

Tizenhét évesen Giordano Bruno novícius lett a San Domenico Maggiore-i kolostorban (ahol Aquinói Tamás meghalt), és a teológia mellett retorikát, logikát és

nyelveket is tanult, mindenekelőtt pedig felfedezte a memória művészetét, amelynek akkoriban lényegi szerep jutott az intelligencia fejlesztésében, mivel senkinek sem lévén magánkönyvtára, senki sem írhatott és oktathatott anélkül, hogy ne működtette volna az emlékezőtehetségét. Márpedig az ifjú „nolai”, ahogy nevezte magát, mindent megjegyzett, amit csak elolvasott: Platónt, Püthagoraszt, Arisztotelészt, az evangéliumokat, és a sokkal „felforgatóbb” Erasmust és Kopernikuszt is. Nagyon hamar meggyűlöltette azonban magát dominikánus oktatóival, mert nem volt hajlandó elhinni akármit – még Jézus istenségét és Mária szüzességét sem – az adekvát bizonyíték hiányában. Noha folyamatosan lázadozott tanárai ellen, akik „megpróbálnak eltántorítani a magasabb elfoglaltságoktól, igyekeznek leláncolni szellemem és átalakítani az erény szolgálatában álló szabad embert, aki vagyok, egy nyomorult és abszurd rendszer rabszolgájává”, 1573-ban mégis pappá szentelték. Két évvel később teológialektor lett a kolostorban, és készült a filozófiatanári cím megszerzésére, amikor rendfőnöke eretnekséggel vádolta meg és eltiltották a misézéstől, ami egyet jelentett azzal, hogy attól kezdve Európa minden egyeteme bezárul előtte, mert mindegyiket az egyház vagy a reformátusok ellenőrizték. Vége tehát az életének, mielőtt még elkezdődött volna.

Hová is mehetett volna? Előbb Róma felé vette az irányt, ám a kiközösítéstől fenyegetve ott sem maradhatott, így hát az akkori világ gazdasági fővárosában, Genovában kötött ki, ahol grammatika- és asztronómiaórák adásából tartotta fenn magát. Rövidesen továbbállt Padovába, Velence egyetemi „elővárosába”, de a renegát szerzetes státusa bezárt előtte minden ajtót. Ezután Genf következett, ahol viszont a kálvinisták éppen szerzetesi múltját hánytorgatták fel neki, ezért jobbnak látta ismét útra kelni, ezúttal Toulouse felé, ahol végül is teológiai diplomát szerzett. Averroes, Johannes Scotus Eriugena, Nicolaus Cusanus, Marsilio Ficino és a hermetikus irodalom foglalkoztatja, Augustinus és Raymond Lulle munkásságától inspirálva megírja a Memória művészetét. De mert diplomája ellenére sem lehet belőle professzor, 1581-ben Párizsba ment, III. Henrik udvarába, aki olasz tudósokkal vette körül magát a Sorbonne dogmatizmusának ellensúlyozására. A király előzékenyen fogadta a rendkívüli emlékezőtehetségéről elhíresült olaszt és katedrát adatott neki a College de France elődintézményénél. Végre boldog napok köszöntöttek a „nolaira”, de itt nyílt meg számára poklának kapuja is, mert az emlékezés művészete arra készítette, hogy a gondolkodás szerkezetét, a felfedezés folyamatát és az emberi szellem természetét vizsgálja. Szerinte az ember nem állíthatja be önmagát a világmindenség egyetlen gondolkodó lényének, márpedig ez a keresztény dogmatika számára tűrhetetlen következtetésnek számított. Jóval Leibniz és Spinoza előtt arról gyözködte hitetlenkedő hallgatóságát, hogy az, amit „valóságnak” hívunk, csupán az emberi szellem konstrukciója, amely csak egy

véletlen az egyetemes élő anyagban.

Miután veszélyes „tévtanai” miatt beárulták a királynál, III. Henrik Londonba küldte a francia külképviseletre diplomáciai (vagy titkos ügynöki?) megbízatással. Mindenesetre befolyásos védelmezőkre tett szert és közel került Erzsébet királynőhöz is, bár a lelki életre, úgy tűnik, nemigen volt ideje sem ott, sem máshol. Megihlette viszont Shakespeare Prospero-figuráját, az A Vihar világosfejű mágusáét.

Giordano Bruno valóban fáradhatatlanul írt, vitázott, publikált, előadást tartott Kopernikusz elméletéről, a lélek halhatatlanságáról és a reinkarnációról London modernista köreiben éppúgy, mint Oxfordban, amely akkoriban – akárcsak a Sorbonne – az obskurantizmus törzshelyének számított. Hallgatóit lenyűgözte idézeteivel és letaglózta tudásával. Nem rejtette véka alá az angolok előtt, hogy tudatlanoknak és idegengyűlölőknek tartja őket, akik „medvékhez” és „farkasokhoz” hasonlítanak. „Tudjátok meg, hogy az általánost nem szívlelem, a közönséget gyűlölöm, a sokaság pedig ellenemre való”, írta nem sokkal később.

Az a vita, amely 1584 hamvazószerdáján két oxfordi doktorral állította szembe, egyik főművéhez, a Hamvazószerdai lakomához szolgáltatott alapot, amely a valaha írt első modern (olasz) nyelvű filozófiai mű. Kigúnyolva az oxfordi professzorokat, akik többet tudnak a sörről, mint a régi görögökről, kijelentette, hogy a Föld nemcsak hogy nem a világmindenség központja, de a Nap sem az. Szerinte az univerzumot végtelen számú világ alkotja, és mindegyik egyenértékű a miénkkel: „A többi világ konzisztenciája hasonlít az ittenihez”, Isten pedig, aki e végtelenség belsejében helyezkedik el, mert „nincs semmi, ami kívül esne a végtelenen”, valójában „az erő, az identitás, amely mindent megtölt és megvilágítja a Mindenséget”. Ebből aztán szédületes következtetésekre jutott, jóval túllépve Lucretius megérzésein, és mindazokén, akik őt követték: ha ugyanis minden egyenrangú és örök, akkor semmi sem vész el és semmi sem teremődik. „A megsemmisülés sehol sem lévén lehetséges a természetben, ez az egész földgolyó, ez a csillag nem halhat meg, hanem időről időre részenként megújul.” Ráadásul semmi sem fix, minden relatív: a helyzet, a mozgás, maga az idő: „Nincs fent, sem lent, nincs abszolút elrendezés a térben. Csak egymáshoz viszonyított helyzetek vannak. Mindenütt az Univerzumban az egymáshoz viszonyított helyzetek szüntelen változása figyelhető meg, és a megfigyelő mindig a dolgok középpontjában van.” Következésképpen az emberiségnek semmiféle kiemelkedő értéke nincs a mindenségben, mivel mi, emberek, ugyanolyan anyagból vagyunk, mint az univerzum maradéka: „Mi magunk, azzal együtt, ami a miénk, megyünk és jövünk, eltűnünk és visszatérünk. Semmi sincs bennünk, ami idegenné válna számunkra, és semmi idegen nincs, ami ne lenne a miénk”. Teljesen természetesen ötlött fel benne az élet és az anyag közötti sokszoros

oda-vissza út gondolata, a reinkarnáció, amelyet még ugyanabban az évben a Győzedelmes állat kiűzése című könyvében fejtett ki. Eszerint minden ember lelke Isten, amely testből testbe jár, sorsból sorsba, és értelmet ad az üdvözülésnek. Egyes lények lélekről lélekre fejlődnek, hősökké vagy művészekké válva, mígnem eléri az isteni szellemet: „Minden lélek része az Univerzum lelkének, és végül minden lélek egy.”

Félelem nélkül, mindentől és mindenkitől szabadon, Giordano Bruno egybefogta Istent és a tudományt az univerzum egységének szenvedélyes keresésében, ami akkoriban elfogadhatatlan merészségnek számított. Helyzete Londonban a katolikusokéval együtt vált tarthatatlanná, és onnan is távoznia kellett. Szülőföldjére az inkvizíció miatt nem is gondolhatott, maradt tehát ismét csak Párizs, ahol azonban ez alkalommal már nem sikerült magát befogadtatnia a királyi udvarba, és a Sorbonne sem vette fel tanárai közé. Ekkor már majdnem negyvenéves volt, és egyedülálló, gyakran éhezett és fázott, fordításokból és nyomdai korrekciós munkákból élt. Hiányzott neki a napsütötte olasz táj, de azután mégis inkább Németország felé vette az útját. Wittenbergben végre rámosolygott a szerencse: felvették professzornak Európa egyik legjobb egyetemére, ahol filozófiát, kozmogóniát és emlékeztant tanított. Jóval Descartes előtt a kételkedés kötelességét oktatta diákjainak, amit ő „filozófiai szabadságnak” nevezett, valamint a tudományos, esztétikai, mágikus, zenei és vallási igazság sokszínűségét. Az ő saját vallása egyébként „a vallások békés egymás mellett élése, amely a kölcsönös egyetértés és a vita szabadságának egyedüli szabályán alapul”.

Az intolerancia azonban itt is utolérte, és amikor 1589-ben a lutheránusok átvették Wittenbergben a hatalmat, ismét menekülnie kellett. A következő évben Frankfurtban volt, hogy kiadassa új könyveit. Gondolkodása időközben a hermetizmus, a mágia, a kabala felé fordult. A mágiáról írt művében leírta azt is, amiért később majd boszorkánysággal vádolták: „Nincs valóság, amelyet ne kísérne egy szellem és egy intelligencia”. Azt magyarázta, hogy a mindenséget bizonyos számú betű, geometrikus formájú elemi részecskék, háromszögek, négyszögek, körök és görbék alkotják, összeköttetésben egy szubsztanciával, amely „valamennyibe életet önt, (...) és csak sokféle és sokformájú parányi részecske szükséges (...) , hogy számtalan fajt formáljanak.” Íme, az atomszerkezet, a Mengyelejev-táblázat, a genetikai kód és az egységes univerzum elméletének ragyogó intuíciója!

Utolsó könyvében (A képek, a jelek, az eszmék alkotásáról) a mágikus geometria hihetetlenül kifinomult mnemotechnikai rendszerét képzelte el, meglehetősen közfigyelmet váltva ki – és végeredményben ez lesz a veszte. Műve felkeltette ugyanis egy fiatal és gazdag velencei nemes úr, bizonyos Giovanni Mocenigo

érdeklődését is, aki meghívta magához a szerzőt, abban a reményben, hogy az majd felfedi előtte a „mágikus tudás” titkait. Miután azonban rájött, hogy csak egy „szimpla tudóssal” van dolga, csalódottságában és bosszúból feladta vendégét az inkvizíciónál mint veszélyes eretneket, és ezzel övé lett az „érdem”, hogy hóhérekre juttatta az emberiség egyik lángelméjét. „Lelkiismerete” és persze gyóntatója parancsára Mocenigo ezer bűnnel vádolta meg Giordano Brunót, többek között azzal, hogy hisz egy végtelen világmindenség és végtelen számú naprendszer létezésében, tagadja a Teremtést az univerzum örökkévalósága nevében, hisz a lélekvándorlásban, kritizálja Jézust, elutasítja a Szentháromságot, tagadja Mária szüzességét, megveti a teológiát és az inkvizíciót, ellensége a misének, nem hisz a bűnök büntetésében, hamis mágus, dicsekedett a nőknél elért sikereivel és a „természet szolgálatának megfelelőnek” tartja a szexuális szabadságot. E vádpontok közül akkoriban egy is elég volt a máglyához.

A kihallgatásokon Giordano Bruno nem tagadja a nekiszegezett vádakot, ennek ellenére gyakorta vetik alá válogatott kínzásoknak. „Könyveim tartalma általában filozofikus és (...) mindig filozófusként beszéltem bennük, a természetes világosságot követve, nem törődve azzal, aminek az elfogadását a hit parancsolja nekünk”, mondta védekezésül. A velencei inkvizíció nem érezvén magát illetékesnek egy nápolyi ügyében, átküldte aktáit Rómába, majd VIII. Kelemen pápa sürgetésére 1593 februárjában magát a vádlottat is átszállították az Örök Városba és az inkvizíció Szent Péter bazilika melletti börtönébe vetették.

Robert Bellarmín bíboros, a kor leghíresebb jezsuitája, az inkvizíció nagymestere személyesen vezeti a vallatásokat, azzal a feltett szándékkal, hogy rákényszeríti Giordano Brunót, üzze el „filozófiai fantomjait” és vesse el „reménytelen vizsgálódásait”. (Bellarmintól, a pápa főporkolábjától származik az a magvas gondolat, hogy ha az egyház élén csupán arra méltó pásztorok álltak volna, hosszú fennmaradását bölcsességük megmagyarázná, ami teljesen természetes volna, de mivel bűnös főpapok is elfoglalhatták Szent Péter trónusát, sikerei nem magyarázhatók mással, mint természetfölötti okokkal, és ez bizonyítja az egyház „isteni” eredetét.) Két év alatt nyolc kihallgatásra került sor, amelyek során a Szentháromság kapcsán a vádlott megismételte szkepticizmusát, de hogy a pápa kedvére tegyen, késznek mutatkozott feladni kételyeit. A lélekvándorlásról elismerte, hogy ez csak egy filozófiai feltételezés, kitartott viszont a világ pluralitása és az univerzum örökkévalósága mellett, miközben a többi vádat tagadta. Ezután a pápa utasítására elkezdték részleteiben vizsgálni a könyveit, ami újabb három évet vett igénybe, mert az inkvizíciónak sok volt a dolga. Több tucat értelmiségi (köztük Tommaso Campanella) és nemes úr sínylődött a Szent Hivatal börtöneiben. Giordano Brunót csak 1597-ben hallgatták ki újból „a világok pluralitásának hiábavaló

koncepciója” tárgyában, ő azonban szilárdan kitartott álláspontja mellett a kötél általi kínzás ellenére is. A következő évben késznek mutatkozott lemondani eszméiről, ha az egyház eretnekeknek nyilvánítja azokat „mostantól kezdve”. Bellarmin ezt nem fogadta el, mert ezek a gondolatok úgymond öröktől fogva eretnekek. A huszonegyedik vallatásnál a vádlott felajánlotta, hogy hajlandó részben visszavonni tanait, ha cserében engedélyezik számára filozófiai kutatásai folytatását. Bellarmin azonban, miután konzultált a pápával, 1599. december 21-én úgy döntött, hogy a „nolainak” egyszer s mindenkorra be kell fejeznie a gondolkodást.

Giordano Bruno ekkor elhatározta, hogy ha már mindenképpen meg kell halnia, akkor eszméinek teljességében fog meghalni, és kínzója képébe vágja: „Nem félek semmitől és nem vonok vissza semmit, nincs semmi visszavonni valóm és nem tudom, hogy mit kellene visszavonnom!” Ezzel bevégeztetett számára. A nevével ellentétben egyáltalán nem kegyes VIII. Kelemen elrendelte, hogy adják át az inkvizíciónak, amely még negyven napon keresztül gyötörte, hátha meggondolja magát. Mindhiába. 1600. február 8-án Madruzzi bíboros elé vezetik a Piazza Navonára, ahol kilenc bíboros és a város parancsnoka jelenlétében, térden állva kellett meghallgatnia az ítéletet: „ut quam clementissime et circa sanguinis effusionem puniretur” (a legkönyörületesebben, vére ontása nélkül büntetessék meg) – ami az inkvizíció rettenetes hipokrita nyelvezetében a máglyát jelenti. „Nagyobb félelemmel hoztátok ti ezt az ítéletet, mint amilyennel én fogadom!” (Maiore forsitan cum timore sententiam in me fertis quam ego accipiam), vetette oda bíráinak.

1600. február 17-én hajnalban négy különböző szerzetesrend hét képviselője jön a cellájába, és arról próbálják győzködni, hogy mondjon le „ezer tévedéséről és hivalkodásáról”, de nem jutnak vele semmire. Ezután a Campo dei Fiorira hurcolják, hozzákötik egy cölöphöz és meggyújtják alatta a farakást. Amikor az utolsó pillanatban egy keresztet nyújtanak felé, elfordítja tekintetét...

Giordano Bruno sokkal veszélyesebb volt a fennálló rendre, mint bárki más, akinek az inkvizíció előtte vagy utána összetörte a lelkiismeretét (mint például Galileo Galilei, aki 1616-ban Bellarmin, majd 1633-ban annak utóda előtt remegve vonta vissza jóval kevésbé merész téziseit, és csak egy halk „mégis mozog a Föld” elrebegésére futotta a bátorságából). Ezért a halála után mindent elkövettek a diszkreditálására. Először is valamennyi művét indexre helyezték és eltüntették. Az egyház urbi et orbi kémnek, gyilkosnak, istentagadónak és eretneknek nyilvánította, és mindenkit megfenyegetett, aki idézni merné vagy átvenni téziseit. XIII. Leó pápa 1889-ben megpróbálta megakadályozni, hogy szobrot emeljenek neki azon a helyen, ahol meggyilkolták, ugyanakkor a Vatikán 1930-ban szentté avatta hóhérát, Bellarmin bíborost.

Giordano Bruno tisztában volt sorsával, és mindig tudta, hogy egyszer majd drágán kell fizetnie azért, mert megértette, hogy a világmindenség nem egy szó szerint vett teológiára korlátozódik, és mert megsejtette azt, ami később episztemológiává, kozmológiává, relativitássá, kémiává, genetikává és az univerzum általános elméletévé válik. Az egyik napon, amikor csüggedés kerítette hatalmába vég nélküli peregrinációja során, a tudatlanság és a butaság által üldözve, papírra vetette azokat a sorokat, amelyek örök mementóként szolgálnak a tudás magafajta marginálisai számára: „Tudom, hogy mi fog történni ezzel a polgárral és a világ eme szolgálójával, akinek a Nap az apja és a Föld az anyja; tudom, hogy a világnak, amelyet túlságosan szeret, el kell őt veszejtenie, miután gyűlölte, üldözte és elítélte.”

